

ВІКТИМОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Стаття присвячена теоретичним та практичним аспектам віктимної поведінки осіб, які постраждали від кримінальних правопорушень, що пов'язані з домашнім насильством. У роботі висвітлені відомості щодо кількості осіб, які постраждали від таких кримінальних правопорушень, та фактори віктимності особи – жертви домашнього насильства. Виокремлені особи, що часто страждають від кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством. Розглянуто форми віктимологічної поведінки особи.

Ключові слова: кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством; кримінальне правопорушення «домашнє насильство»; віктимність.

The article is devoted to the theoretical and practical aspects of victim behavior of persons who have suffered from criminal offenses related to domestic violence. The work highlights information about the number of persons who have suffered from such criminal offenses and the factors of victimization of a person - a victim of domestic violence. Highlighted persons who often suffer from criminal offenses related to domestic violence. The forms of human victimological behavior are considered.

Keywords: criminal offenses related to domestic violence; the criminal offense of “domestic violence”; victimization.

Статья посвящена теоретическим и практическим аспектам виктимного поведения лиц, пострадавших от уголовных преступлений, связанных с домашним насилием. В работе освещены сведения о количестве лиц, пострадавших от таких уголовных преступлений и факторы виктимности лица – жертвы домашнего насилия. Выделены лица, которые часто страдают от уголовных правонарушений, связанных с домашним насилием. Рассмотрены формы виктимологического поведения человека.

Ключевые слова: уголовные правонарушения, связанные с домашним насилием; уголовное преступление «домашнее насилие»; виктимность.

Вступ. Домашнє насильство, станом на сьогодні, є поширеним явищем у всіх країнах світу, загальносвітовою проблемою, яка не є відокремленою від проблем іншого характеру, політичних або соціальних. Домашнє насильство не має меж, розповсюджується серед всього населення не звертаючи увагу на положення в суспільстві, релігійні або расові аспекти.

Актуальність даного дослідження полягає в частому замовчуванні таких кримінальних правопорушень, відповідно низькому рівню звернень за допомогою. Відомі ситуації, коли жертва, вже звернувшись за допомогою, забирає подану нею заяву, що може свідчити про повторне застосування насильства до особи. Нашому суспільству притаманні риси

звинувачення жертви у тому, що вчинене насильство вони провокують самі або дозволяють іншим особам вчиняти насильницькі дії стосовно себе.

Проблематику цього питання становить необізнаність осіб у тому, як треба діяти у випадках домашнього насильства, як зрозуміти, що і яке насильство застосовується стосовно будь-якої особи, коли і чому звинувачують постраждалу особу у вчиненні щодо неї такого діяння.

Інститут домашнього насильства, його прояви, поведінку жертв та відповідальність за вчинення даного кримінального правопорушення досліджували такі вчені як: О.В. Бойко, І.В. Басиста, А.П. Закалюк, О.М. Гумін, Б.М. Головкін, В. Голіна, О.В. Ковальова, І.М. Ткаченко, В.О. Туляков, Джеймс Браун та інші вітчизняні та зарубіжні вчені.

Метою даної статті є вивчення кількості зареєстрованих осіб, які постраждали від кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, хто стає такими жертвами та визначення віктимної поведінки жертви в умовах постійної зміни політичної, економічної ситуації в країні. Саме ці фактори мають великий вплив на людину, її психічний стан та духовний рівень.

Основний зміст. Поняття «домашнє насильство» визначається в Законі України (далі – ЗУ) «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та в Кримінальному кодексі України (далі – КК).

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про запобігання та протидію домашньому насильству» домашнє насильство визначено таким чином: це діяння (дії чи бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь» [4]. Дане визначення є широким розумінням домашнього насильства, в ньому вказується: по-перше, на форми насильства, по-друге, на місце вчинення таких дій, по-третє, на коло можливих осіб кривдників/постраждалих, по-четверте, на додаткову форму – погрози вказаних діянь.

Звичайно, в статті 126¹ КК України в диспозиції йдеться про кримінально каране домашнє насильство, у вужчому ніж у згаданому законі розумінні – як «умисне систематичне вчинення фізичного,

психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи» [2].

Саме це дає підстави для розмежування понять «кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством» (у широкому розумінні) і кримінальне правопорушення «домашнє насильство».

ЗУ «Про запобігання та протидію домашньому насильству» виділяє чотири форми домашнього насильства:

- фізичне насильство (навмисне завдання фізичної шкоди людині, побої, стусани, ляпаси);
- сексуальне насильство (будь-яке використання сексуальності іншої людини та примусова сексуальна дія);
- психологічне насильство (емоційне зловживання, постійна критика, залякування, маніпуляція);
- економічне насильство (використання фінансової переваги над людиною, позбавлення її житла, їжі, одягу, коштів та документів) [4].

Багато науковців вважають, що цей перелік не є вичерпним. Існує безліч інших форм насильства, що підвладні цим чотирьом основним, так звані – підформи. На нашу думку, є цілком доцільним таке розмежування форм домашнього насильства. Оскільки, названі вище «підформи» є способами вчинення кримінального правопорушення.

Кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством можуть вчинятися стосовно:

- подружжя, колишнього подружжя, осіб, які проживали чи проживають однією сім'єю. В даній ситуації таке кримінальне правопорушення, загалом, здійснюється чоловіками. Але, і жінки можуть обирати ролі кривдників, частіше вчиняючи психологічний вплив. Більшість чоловіків, звичайно, не розголошують такої інформації.

- неповнолітніх дітей. Насильство, як кримінальне правопорушення, стосовно дітей може вчинятись як батьком, так і матір'ю. Якщо у родині вчиняють насильство стосовно матері, то вона, може вчиняти насильницькі дії стосовно своєї дитини. Робить вона це для того, щоб компенсувати свою образу, через вчинені до неї дії.

- батьків. Діти, які зростали в умовах насильства, копіюють поведінку батьків та направляють її на них же. Також, насильство стосовно батьків можуть вчиняти дорослі діти, яким в дитинстві було все дозволено.

- малолітніх дітей (дітей, яким не виповнилося 14 років). Насильство над малолітніми дітьми часто пов'язують із поведінкою батьків кривдника. Старші діти можуть здійснювати насильство над молодшими, об'єднуватись гуртом проти однієї дитини. Можливе насильство між братами та сестрами.

- щодо інших родичів. Мається на увазі насильство над тещею, тестем, зятем або невісткою, онуками, дідусем або бабусею.

- хворих, осіб з інвалідністю, немічних членів родини [3, с. 20].

Для детальнішого вивчення віктимологічного аспекту [5] слід чітко розуміти, скільки людей страждають від домашнього насильства. Тому, є доцільним проаналізувати дані звіту Генеральної прокуратури за 2020 рік щодо осіб, які потерпіли від кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством.

Всього станом на кінець 2020 року потерпілих від кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, обліковано 3966 осіб. Найбільше постраждалих було у липні 2020 року, а саме 663. Найменше – 232 випадки – у січні 2020 року.

Порівнюючи з 2019 роком, кількість постраждалих від кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, значно збільшилася. У 2019 році налічувалося 2589 потерпілих. Найменше – у січні – 89, найбільше – у жовтні 293. У процентному співвідношенні, частка осіб, які потерпіли від кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, стала вищою на 65 %.

В Україні найбільше домашнє насильство застосовується до жінок. У 2020 році з 3966 жертв 83% становлять саме жінки. У цифровому еквіваленті це дорівнює 3308 постраждалих. У 2019 році ситуація не краща. З 2589 жертв 81% жінки. Кількість постраждалих збільшується. Важливим є те, що така кількість постраждалих потребує досліджень та конкретики, оскільки дуже мала частка осіб, щодо яких вчиняється будь-яка форма насильства, звертаються за допомогою та не замовчують факт кримінального правопорушення.

У 2019 році від кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, загинуло 135 осіб. У 2020 році кількість летальних випадків становить 99 осіб. Відомо, що в таких ситуаціях жертвами частіше стають чоловіки, а в ролі насильника/злочинця виступають жінки.

Генеральна прокуратура України у свій річний звіт внесла відомості про дітей, які постраждали від домашнього насильства, розділивши дану категорію на «неповнолітні» та «малолітні діти». Неповнолітні – це діти віком від 14 до 18 років, а малолітніми вважають дітей до 14 років. Таким чином у 2020 році:

1. Стосовно кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, вчинених щодо неповнолітніх дітей, було зареєстровано 80 постраждалих. Найбільша кількість припала на вересень – 15 дітей, найменша – листопад – 0 дітей.

2. Стосовно дітей, яким ще не виповнилося 14 років, було зареєстровано 119 постраждалих. З них найбільше у липні – 22 дитини, найменше у січні – 2 дитини.

Серед цієї кількості 31 дитина (до 18 років) стала жертвою безпосередньо кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України.

На наш погляд, збільшення постраждалих осіб від кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, пояснюється наступними факторами:

- замовчування таких кримінальних правопорушень, що дає можливість кривдникам вчиняти насилля та не перейматися за можливі наслідки;

- пандемія COVID-19 та карантин по всій країні. Люди більшість часу проводять вдома. Цей фактор впливає на психічний та емоційний стан кожного члена родини. В таких умовах можливість вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством є дуже великою;

- віктимологічні фактори – набуті людиною фізичні, психічні й соціальні риси та будь-які ознаки, що можуть зробити особу схильною до перетворення на жертву.

На даний момент віктимологічний аспект даного питання є малодослідженим, тому надання повної характеристики жертви викликає складність. Пов'язано це з низьким рівнем діяльності правоохоронних органів. Вчасне не реагування жертви на таку ситуацію породжує неможливість здійснення своїх повноважень органами поліції.

До фактів, що зумовлюють віктимність особи до домашнього насильства можна віднести такі:

1. Історичний аспект. Ще з давніх-давен в сім'ях прийнято вважати, що жінка повинна готувати, прибирати, робити всі хатні справи. Однак, у

сучасному світі більшість не погоджується з такими твердженнями. Жінки активно виступають за рівні права між чоловіками та жінками та відверто говорять про свої погляди, натомість багато чоловіків не погоджуються з такою точкою зору. Тому на підставі побутових конфліктів «повинна – не повинна» часто відбувається кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством. Причиною в цьому випадку є відмова виконувати домашні обов'язки однією зі сторін насильства. Відмовлятися можуть не лише жінки, а й діти. Віктимність дітей взагалі відноситься до окремої наукової проблеми.

2. Провокації особи, яка в майбутньому стає жертвою. Провокаціями є всі дії або низка певних дій, основною метою яких є викликати реакцію тих, кого провокують. При провокаціях, частіше за все, говорять про можливість вчинення певних дій, наполягають на їх вчинення або провокують фразу «Ти не зможеш цього зробити».

3. Схильність особи до досить бурхливого сексуального життя. Насилля спостерігається над жертвами, які мали багато статевих партнерів, займаються проституцією, страждають на німфоманію та проявляють антисоціальну поведінку. Вони легко піддаються насиллю та сприймають це як потрібне.

4. Низький освітній та культурний рівень. З причин необізнаності, нездатності або небажання сприймати нову інформацію люди не можуть адекватно оцінювати обстановку та відношення до себе іншої особи та не можуть звернутися до компетентних органів за допомогою.

Часто, тяжкі насильницькі кримінальні правопорушення вчиняються особами з вищим освітнім рівнем щодо осіб з низьким рівнем освіти й культури. Жертви з низьким рівнем провокують домашнє насильство своєю неприйнятною іншим поведінкою. Це може бути: п'янство, жорстоке ставлення до членів сім'ї, можуть принижувати інших осіб та знущатися з них.

5. Залежність особи від алкогольних чи наркотичних засобів. Особа, в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння не може керувати своїми діями. На перший план завжди виходять емоції, почуття, інстинкти та особа стає грубою, жорстокою. Систематичне вживання таких засобів впливає на особу, на все її оточення. Така поведінка не залишається непоміченою, тому ці дії майже завжди закінчуються вчиненням кримінальних правопорушень, що пов'язані з домашнім насильством.

Висновки. Домашнє насильство є великою проблемою України і світу в цілому. Кількість жертв від кримінальних правопорушень,

пов'язаних з домашнім насильством, з кожним роком тільки збільшується. Таким чином, у 2019 році було зареєстровано 2589 потерпілих, а у 2020 році – 3966 (з них 2192 – потерпілі у кримінальних провадженнях за ст. 126-1 КК України), що майже в два рази більше. Якщо враховувати, що за допомогою звертається приблизно 22% населення України, то такі кримінальні правопорушення є дуже небезпечними. На жаль, статистика має дані щодо летальних випадків. Таким чином, у 2020 році було зареєстровано 99 жертв, які загинули.

Жертвами кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, частіше стають жінки, діти, люди похилого віку та особи з інвалідністю. Інколи жертвами стають чоловіки.

Осіб, що стали жертвами домашнього насильства часто звинувачують у тому, що вони самі винні у тому, що щодо них було застосоване таке діяння. У кримінології цьому надана відповідна дефініція – віктимність особи. До факторів віктимності такої особи слід віднести: історичний аспект жіночої ролі у розподіленні домашніх обов'язків; провокаційна поведінка потенційної жертви; схильність особи до бурхливого сексуального життя; низькій освітній та культурний рівень; систематичне споживання алкогольних або наркотичних засобів.

Таким чином, віктимологія є важливим інститутом сьогодні, оскільки дослідження поведінки жертви становить велике підґрунтя не лише для з'ясування причин та умов вчинення такого кримінального правопорушення як домашнє насильство, але й розроблення дієвих заходів протидії цьому негативному явищу.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Звіт Генеральної прокуратури України за 2019-2020 роки. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114140&libid=100820# (дата звернення: 16.04.2021)
2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 16.04.2021)
3. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання: Навч.-метод. Посібник для курсантів вищих навчальних закладів МВС України. Запорожцев А.В., Лабунь А.В., Заброда Д.Г. Київ. 2012. 246 с.
4. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 16.04.2021)
5. Туляков В. А. Виктимология (социальные и криминологические проблемы) : монографія. Одесса : Юрид. л-ра, 2000. 336 с.